

Тетяна КЛИМЕНКО

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Тарас Шевченко – унікальне явище у світовій літературі та мистецтві. Кріпак, без належної освіти, досягнув вершин світової слави, став символом непокірності¹.

Джерелознавчі дослідження життя і творчості Тараса Шевченка урізноманітнюються завдяки залученню нових видів документів – особових архівних фондів, серед яких слід вирізнити архівні документи із фондів істориків і краєзнавців, які вивчали біографію Великого Кобзаря.

Поміж черкаських краєзнавців помітними фігурами були у ХІХ ст. родини меценатів Симиренків і Яхненків, у ХХ ст. – С. С. Нехорошев, Г. Ю. Храбан, М. Ф. Комарницький, Ю. В. Смолянський. Достойними продовжувачами їх благородної справи стали М. Ф. Пономаренко, І. С. Городинець, В. А. Гончаренко.

Цінними для дослідників є документи родини Симиренків – купців І-ї гільдії, спадкових почесних громадян Одеси, промисловців, видатних вчених-помологів та соціологів, меценатів. Після повернення із заслання, навесні 1859 р. Т. Г. Шевченко здійснив свою давню мрію – відвідав рідну землю. Наприкінці травня він завітав на цукровий завод фірми Яхненків і Симиренків та до родинного маєтку Симиренків у Млієві, де його гостинно зустріли. Платон Федорович Симиренко глибоко поважав Т. Шевченка і захоплювався його творчістю, тому не випадково, він запропонував поету фінансову підтримку у випуску “Кобзаря”, який у 1860 році вийшов його коштом. Згодом він профінансував друкування шевченківського “Букваря” для сільських шкіл. У фонді зберігаються копії листів Т. Г. Шевченка до П. Ф. Симиренка, в яких він висловлює свою високу повагу до їхньої родини і описує свої позитивні враження від організації сімейного бізнесу. Т. Шевченко багато чому дивувався і захоплювався від побаченого. На той час справи фірми Яхненків і Симиренків перебували в розквіті. Розвинуте цукрове виробництво та величезна зразкова механічна майстерня були широко відомі в усій Росії. Турбота господарів про добробут їхніх працівників і службовців були взірцеві: зручні помешкання, парові бані, велика лікарня з аптекою, церква, бібліотека, училище на 150 учнів, в якому викладали 7 викладачів з університетською освітою за програмою технічних училищ². Після огляду училища Т. Шевченко обійняв К. М. Яхненка, поцілував його і з почуттям виголосив: “Батьку! Що ти тут наробив!”³. Згодом з цього приводу він написав такі рядки: “Якось недавно довелось мені заїхати в Україну. І я, заплакавши, назад поїхав знову на чужину”⁴.

© Тетяна Клименко, 2009

Серед листів родин Яхненків і Смирєнків цікавим є копія листа 1907 року членів комісії по виданню “Кобзаря” до В. Ф. Смирєнка, в якому висловлювалася щира вдячність за фінансову підтримку за допомоги якої “усі його поеми і дрібніші вірші змогли бути видрукованими для українського народу”⁵. Цей лист підписали видатні науковці, громадські та політичні діячі: Ф. К. Вовк (антрополог, етнограф і археолог), Ю. С. Грибінюк (лікар-епідеміолог), С. О. Єфремов (публіцист, літературний критик, історик української літератури, заступник голови Української Центральної ради), О. Г. Лотоцький (письменник, публіцист, голова Української Національної Ради в Петрограді, генеральний писар в Генеральному Секретаріаті Української Центральної Ради, засновник і директор українського наукового інституту у Варшаві), О. О. Русов (земський статистик, етнограф, фольклорист, активний член Старої Громади), який під час перебування в Празі у 1875–1876 рр. видрукував перше повне видання “Кобзаря” Т. Г. Шевченка, у 2-х томах, з якого російська цензура пропустила тільки перший том, П. М. Саладилов (полковник генерального штабу, член української громади і товариства ім. Т. Г. Шевченка, співзасновник, разом з О. Лотоцьким і П. Стебницьким українського товариства “Громада” в Петербурзі), за допомогою якого було отримано дозвіл цензури на видання українського перекладу Євангелія і “Кобзаря”, П. Я. Стебницький (письменник і публіцист, керівний діяч товариства “Громада” в Петербурзі, голова благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг, співредактор видання “Кобзаря” Т. Г. Шевченка, голова Української Національної Ради в Петербурзі)⁶.

Темі повного видання “Кобзаря” Т. Г. Шевченка присвятив спогади Олександр Лотоцький. Він детально описав складні етапи отримання дозволу у цензури та збору коштів на його видання. Для проведення роботи з редагування поезій Т. Шевченка було створено спеціальну комісію, до якої увійшли: Ф. К. Вовк, М. М. Дубяга, Я. П. Забіло, П. М. Саладилов, С. І. Афанасійв, О. О. Русов, П. Я. Стебницький та О. Г. Лотоцький. Редакційну колегію очолив В. М. Доманицький, який цілком розумів відповідальність покладеного на нього завдання, і за виконання його взявся з усією гарячою пильністю своєї вдачі. “Промине ще 5 літ, – писав В. М. Доманицький, – і поетичний скарб поета стане вільним добром кожного громадянина: кожен матиме право друкувати чи цілого “Кобзаря”, чи частину його, яку-небудь, по своїй охоті, не питаючись дозволу нічийного, і друкуватиме на підставі тих некритичних, неперевірених, значно неповних, а часом поплутаних редакцій текстів, які стрічаємо ми зараз по всяких російських та заграничних виданнях, – на підставі того цілком вільного, дуже непевного, дуже неправдивого хронологічного розпорядку поезій, який мають усі видання “Кобзаря”. Тому на українському громадянстві лежить обов’язок, за

короткий час до скінчення терміну авторської власності, подбати про усталення найпоправнішого тексту творів Шевченкових”⁷.

Заслуговують на особливу увагу документи з фонду знаного Черкаського краєзнавця і фольклориста Степана Степановича Нехорошева, який зібрав за своє життя справжнє багатство – величезну кількість розповідей, приказок і прислів’їв сучасників І. Франка, М. Некрасова, В. Короленка, М. Чернишевського, М. Добролюбова, Г. Сковороди та легенди про Б. Хмельницького, У. Кармелюка, І. Мазепу. Більша частина записів усної народної творчості зберігається в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського Академії Наук України, Державному літературному музеї в м. Москва, Інституті російської літератури (Пушкінський дім) та Музеї історії релігії в Санкт-Петербурзі, Центральному державному архіві літератури і мистецтв Російської Федерації, Лохвицькому краєзнавчому музеї ім. Г. С. Сковороди, Державному літературно-меморіальному музеї Івана Франка в м. Львові, музей-квартирі М. Некрасова в Санкт-Петербурзі, науково-дослідному музеї Академії мистецтв Російської Федерації в Санкт-Петербурзі, Центральному державному історичному архіві України у м. Київ⁸.

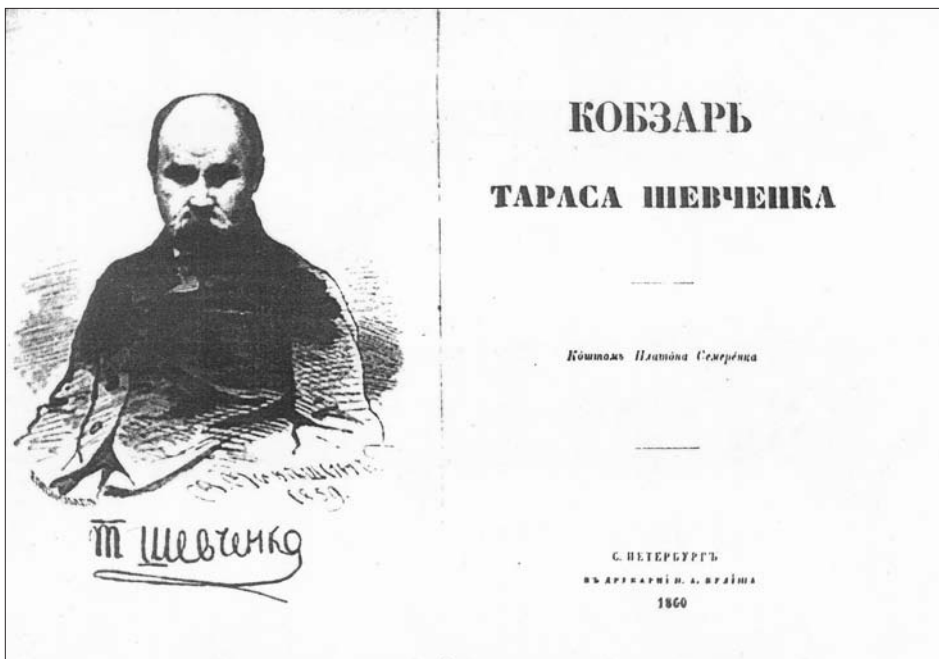
Інтерес до життя і творчості Т. Шевченка виник у С. С. Нехорошева невідомо. Прадід, дід, бабуся та інші його родичі особисто зустрічалися з Тарасом Шевченком, коли він у 1859 р. приїздив до Черкаса під час його останньої подорожі в Україну, а також були присутні на похоронах на Смоленському кладовищі у Петербурзі та перевезенні і похованні його тіла в Каневі на Чернечій горі.

С. С. Нехорошев досить рано захопився збиранням фольклору. Десятилітнім хлопчиком під керівництвом його вчительки і, як він сам називав, “названої матері”, засновниці першого в Черкасах жіночого училища В. Ф. Бубликівської та хрещениці В. І. Даля, він починає робити перші записи усної народної творчості, занотовуючи бувальщину, прислів’я, приказки, казки, народні перекази.

Після відвідання 1907 р. дідом Данилом Львовичем Щепанським – відомим у Черкасах кравцем, його матір’ю Варварою Данилівною та В. Ф. Бубликівською могили Т. Г. Шевченка, В. Ф. Бубликівська дала хлопчику записну книжку, на обкладинці якої каліграфічно вивела вензелі “Т. Г. Ш.” і порадила записувати все, що він почує “про заступника народного”, а дід його в цій книжці зробив перший запис: “Слава тобі великий поет Шевченко – Кобзар за те, що ти все своє життя ніс у собі вогонь незгасимої любові до всіх бідних і знедолених”⁹. З тих пір із щоденником він не розлучався ніколи. До 1920 р. у пошуках живого слова, він разом із В. Ф. Бубликівською відвідав всі місця, пов’язані з останнім перебуванням Т. Шевченка в Україні. У пошуках живого слова про поета об’їздив близько тисячі населених пунктів, переважно на рідній Черкащині – Прохорівку, Мліїв, Кирилівку, Межиріч, Городище,

Мапа Шевченківських місць Черкащини.
 Из фондів Держархіву Черкаської області,
 ф. Р-5791, оп. 2, спр. 37, арк. 1.

Титульний аркуш першого видання Кобзаря Т. Г. Шевченка,
 яке вийшло коштом родини Симиренків.
 Из фондів Держархіву Черкаської області,
 ф. Р-5799, оп. 1, спр. 14, арк. 1.

Канів, Пекарі, Корсунь та ін¹⁰. Його великий архів зібрано завдяки наполегливим пошукам. Вчені Ленінграда, Москви, Києва за працю, гідну пошани, називали його “легендарним фольклористом єдиним на Україні”. Збираючи розповіді С. С. Нехорошев записав спогади близьких поету людей в Каневі – родини Садових, в Мошнах і Черкасах – родин Цибульських, Щепанських, Ярових, Мусієнко, Слісаренко, Ягницьких, зібрав копії листів до Великого поета та легенди і бувальщини про нього. Уваги заслуговують тексти промов (некрологи) над гробом поета М. К. Чалого, М. С. Лєскова, П. О. Куліша, В. М. Білозерського, М. І. Костомарова, В. Ю. Хорошевського, плачу плакальниці Якилини. Не менш цікавими є спогади про наречену Т. Г. Шевченка Л. І. Полу-смакову, яка померла у 1917 р. у Канівській богадільні, а також історія хрестів, що встановлювалися на могилі поета в Каневі в різні часи.

Підсумовуючи свій життєвий та творчий шлях, С. С. Нехорошев писав: “Кажуть, що щасливі народжуються в сорочці. Я щасливий тому, що залишаю науці, майбутнім поколінням 80 тис. записів фольклору, з них 4 тис. про Т. Г. Шевченка. Я єдиний і останній, хто спілкувався і жив із сучасниками, живими свідками перебування Т. Г. Шевченка в Черкасах в 1859 р. Я щасливий і тому, що при моєму житті мої праці високо оцінені вченими Ленінграда, Москви, Києва і охороняються державою, як національне надбання”¹¹.

Помітною постаттю серед дослідників Черкаського краю був Г. Ю. Храбан. У його особовому фонді зберігаються матеріали про розкриття теми гайдамаччини в творах Т. Г. Шевченка. Він наголошував, що поема “Тайдамаки” – не історична розвідка, а поетичний твір, в основу якого, покладено розповіді рідного діда Шевченка та очевидців тих подій. Тому Г. Храбан досліджував історизм поеми. Дослідник зібрав багатий особистий архів, у складі якого витяги з архівних документів та періодичних видань, газетні публікації, листування, рукописні статті та науково-історична література. Заслуговують на увагу тематична добірка газети “Літературна Україна”, присвячена святкуванню 150-річчя від дня народження Великого поета, виписки із творів світових класиків про значення творчості Кобзаря. Окрему групу документів становлять творчі матеріали Г. Ю. Храбана про життєвий шлях Т. Г. Шевченка, зокрема, про його дитячі роки¹² та перебування Шевченка в Україні у 1843–1845 рр.¹³, історичні довідки із згадками про містечка Черкащини у творах поета¹⁴.

Один з найавторитетніших у Черкаській області краєзнавець, Заслужений вчитель України М. Ф. Пономаренко багато років присвятив дослідженню історії рідного краю. Він виявляв документи у десятках архівів, бібліотек, музеїв, записав низку спогадів-свідчень. Серед зібраних ним матеріалів значне місце посідають документи про українського громадського діяча, публіциста та товариша Т. Г. Шевченка, покровителя його родичів – Михайла Адамовича Кречмера, який особливо впли-

нув на долю племінниці Тараса Шевченка – Ярини Микитівни Ковтун. Він дбав не тільки про їхню матеріальну забезпеченість, а й підтримував морально. Серед приятелів Великого Кобзаря М. А. Кречмер посідає скромне, але почесне місце. Адже минуле залишило мало слідів про цю фігуру, гідну подиву і захоплення. Навіть провідні шевченкознавці вважали його напівлегендарною особою. Насправді кожне прибуття Кречмера до Кирилівки і Моринців було подією для тамтешньої людності. На одному з обідів, улаштованих з нагоди його відвідин, селяни прохали Михайла Адамовича осісти в них назавжди, пропонували йому надати безоплатно садибу. Справді, піклування Кречмера про деяких Шевченкових родичів мали успіх. Поетова небога Ярина Ковтун – дружина сліпого і мати дев'ятьох дітей, що осліпли від дев'ятирічного віку, отримала довічну пенсію в 300 крб. на рік, 3 десятини землі і нову хату, а деяких її дітей Кречмер лікував у Харківського окуліста-філантропа професора Гіршмана¹⁵. За сприяння професора Миколи Сумцова Кречмер помістив до Харківської богадільні безпритульного родича Т. Г. Шевченка – відставного солдата Леонтія Шевченка. Зробивши в своєму житті багато добра, сам він помер у злиднях¹⁶.

У особовому фонді відомого в Шевченковому краї краєзнавця, Заслуженого вчителя України І. С. Городинця зберігається цікава стаття видатного художника Івана Падалки про творчість Шевченка-художника та вплив на нього К. Брюлова. На думку автора, з огляду на протилежність натури раціоналіста Брюлова і романтика Шевченка, вплив художника-естета на “геніального мужика” був лише формальним і не міг глибоко проійняти Шевченкову натуру.

Певний інтерес для шевченкознавців становлять матеріали про Т. Г. Шевченка, зібрані Уманським краєзнавцем М. Ф. Комарницьким, який зробив значний внесок у розвиток краєзнавства на Черкащині. Серед зібраних ним документів на увагу заслуговують витяги з друкованих видань, періодичної преси, архівних документів, власні роздуми¹⁷ про життя і творчість Т. Г. Шевченка, організацію у 1914 р. святкування 100-річного ювілею великого Кобзаря, відкриття у 1923 р. на його могилі першого пам'ятника, організацію охорони могили, перейменування в м. Умані вулиці на його честь, доповідна записка цензора О. Смирнова Петербурзькому цензурному комітетові про вилучення окремих місць з “Кобзаря” Т. Г. Шевченка, написана у 1867 р., про подарунок брата Т. Г. Шевченка Варфоломія Григоровича м. Каневу ділянки землі, розташованої на Чернечій горі, на якій похований академік імператорської академії мистецтв Т. Г. Шевченко, влаштування шевченківських вечорів, витяги з творів Т. Г. Шевченка про населені пункти Черкащини, першу реставрацію могили у 1883 році.

Зокрема, в циркулярі попечителя Київського учбового округу начальникам середніх навчальних закладів і директорам народних шкіл вказувалося про заборону “будь-якої участі шкіл у святкуванні 100-річчя

з дня народження Т. Г. Шевченка”. Проте, на засіданні Уманської думи від 28 січня 1914 року було прийнято рішення “про перейменування одної з вулиць міста іменем поета, встановити стипендію його імені в народних училищах міста, підготувати літературно-музичний вечір в міському театрі за участю української трупи Садовського та поставити в міському сквері бюст поетові”¹⁸.

У різноманітному за своїм складом архіві режисера, артиста-читця, лауреата Черкаської обласної літературно-мистецької премії імені Василя Симоненка Ю. В. Смолянського, переданому на зберігання до держархіву Черкаської області його вдовою, є важливий для шанувальників творчості видатного українського поета Василя Симоненка, розроблений у співавторстві з поетом Миколою Єременком сценарій вистави присвяченої 100-річчю від дня смерті Т. Г. Шевченка. В основу вистави покладено життєвий шлях Великого Кобзаря через призму його творів.

Протягом багатьох років поет, фольклорист, краєзнавець та журналіст В. А. Гончаренко займався збиранням матеріалів до біографії Т. Г. Шевченка. Результатом його наполегливої праці став упорядкований ним путівник “Кобзареві шляхи”, до складу якого увійшли історичні розвідки про населені пункти, де перебував Шевченко; вислови видатних людей про нього (М. Г. Чернишевського, І. Я. Франка, П. Я. Мирного, П. А. Грабовського, Л. П. Українки, П. Г. Тичини та ін.); переліки пам’яток, бюстів, пам’ятних знаків, встановлених Т. Г. Шевченку на Черкащині; музеїв, населених пунктів, господарств названих його ім’ям, список осіб, мешканців Черкаського краю, з якими поет зустрічався і приятелював; словничок Шевченківських місць та перелік дат його перебування в рідному краї¹⁹.

В. А. Гончаренко підготував та видав “Словник прислів’їв та приказок про Т. Г. Шевченка”, до якого включено понад 300 мудрих народних легенд, переказів, бувальщин, афоризмів про Т. Г. Шевченка; прислів’їв та приказок, зібраних автором на Черкащині²⁰.

Загалом зібране і збережене невтомними шукачами документальних джерел в фондах Держархіву Черкаської області додає нових штрихів до Шевченкових.

¹ Державний архів Черкаської області, ф. Р-5791, оп. 1, спр. 27, арк. 6.

² Там само, ф. Р-5799, оп. 1, спр. 28, арк. 6.

³ Киевская старина. – 1889. – № 4. – С. 461.

⁴ Державний архів Черкаської області, ф. Р-5799, оп. 1, спр. 14, арк. 19.

⁵ Там само, ф. Р-5799, оп. 1, спр. 33, арк. 1.

⁶ Там само, ф. Р-5799, оп. 1, спр. 33, арк. 2–5.

⁷ Там само, ф. Р-5799, оп. 1, спр. 33, арк. 38.

⁸ Там само, ф. Р-5585, оп. 1, спр. 66, арк. 4, 7, 11, 18, 19, 23, 31.

⁹ Там само, ф. Р-5585, оп. 1, спр. 63, арк. 3.

- ¹⁰ Там само, ф. Р-5585, оп. 1, спр. 68, арк. 5.
¹¹ Там само, ф. Р-5585, оп. 1, спр. 63, арк. 1.
¹² Там само, ф. Р-5624, оп. 1, спр. 65, арк. 1–52.
¹³ Там само, ф. Р-5624, оп. 1, спр. 67, арк. 1–14; ф. Р-5624, оп. 1, спр. 63, арк. 1–26.
¹⁴ Там само, ф. Р-5624, оп. 1, спр. 66, арк. 1.
¹⁵ Там само, ф. Р-5428, оп. 1, спр. 19, арк. 1, 2.
¹⁶ Там само, ф. Р-5428, оп. 1, спр. 20, арк. 12, 20.
¹⁷ Там само, ф. Р-3990, оп. 2, спр. 107, арк. 1–73; ф. Р-3990, оп. 2, спр. 191, арк. 1–76.
¹⁸ Там само, ф. Р-3990, оп. 2, спр. 106, арк. 1–41.
¹⁹ Там само, ф. Р-5791, оп. 1, спр. 27, арк. 1–144.
²⁰ Там само, ф. Р-5791, оп. 2, спр. 4, арк. 1–9.

Тетяна КЛИМЕНКО

“Шевченкознавчі матеріали у фондах Державного архіву Черкаської області”

У статті висвітлюються маловідомі сторінки життя і діяльності відомого українського поета Т. Г. Шевченка, зібраних дослідниками його життя та творчості. На підставі архівних документів автор розглядає окремі аспекти творчості і громадського життя поета.

Ключові слова: Т. Г. Шевченко; Черкаська область; архівні документи; Кобзар; фонди.

УДК 929Шевченко:930.253(477.46)

Татьяна КЛИМЕНКО

“Шевченковедческие материалы в составе фондов государственного архива Черкасской области”

В статье раскрываются малоизвестные страницы жизни и деятельности известного украинского поэта Т. Г. Шевченко, собранных исследователями его жизни и творчества. На основе архивных документов автор рассматривает отдельные аспекты творчества и общественной жизни поета.

Ключевые слова: Т. Г. Шевченко; Черкасская область; архивные документы; Кобзарь; фонды.

УДК 929Шевченко:930.253(477.46)

Tetyana KLYMENKO

Materials on Shevchenko in the State Archive of Cherkasy Oblast fonds

The article describes the life and activity of a famous Ukrainian poet T. G. Shevchenko. Using the archival materials and documents the author considers the question of work and civil life of T. G. Shevchenko on the basis of materials gathered by scientists and researchers of his life.

Keywords: T. G. Shevchenko; Cherkasy region; archives records; fonds; Kobzar; personals archives fonds.

UDK 929Шевченко:930.253(477.46)